

SÁROSI EDIT

A kecskeméti piactér és vásártér történeti helyrajza

Kecskemét a magyar városhálózatban különleges szerepet betöltő alföldi mezővárosok népes csoportjába tartozó település. Bár jelentőségét, történelmi szerepét sokan és sok helyen méltatták, a város történetére vonatkozó ismereteink a 20. század közepéig jórészt Hornyik János adatgyűjtésére és várostörténeti feldolgozására korlátozódtak.¹ Az utóbbi évtizedekben szerencsére ugrásszerűen megnőtt a várossal kapcsolatos tudományos értekezések száma, és a város történetének olyan fontos forrásait adták ki, mint a városi tanács feljegyzései, jegyzőkönyvei, szabályrendeletei, illetve a polgárok 1848 előtt keletkezett végrendeleteinek iratanyaga, továbbá megjelent a várostörténeti monográfia első kötete is.²

Jelen esettanulmány a város fejlődése és topográfiája szempontjából meghatározó egyik legfontosabb tényező, a piacok és vásárok kialakulásával és késő középkori–kora újkori helyrajzával foglalkozik.³

1 *Hornyik János*: Kecskemét város története oklevéltárral. I–IV. Kecskemét, 1860–1866.; *Uő*: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Hungária, Kecskemét, 1927. (Kecskemét thj. város múzeumának kiadványai).

2 Elsősorban Iványosi-Szabó Tibor munkásságára kell felhívni a figyelmet. Itt csak néhány, általa szerkesztett forráskiadványra utalunk. *Iványosi-Szabó Tibor*: Kecskeméti szabályrendeletek (1659–1849). Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1991. (= Szabályrendeletek); A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei. I–II. Összeáll., bev., jegyz. Iványosi-Szabó Tibor. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 1996–1998. (Forrásközlemények 1–2.) (= MJkv); Kecskeméti testamentumok. I–IV. 1655–1848. Összeáll., jegyz., bev. Iványosi-Szabó Tibor. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 2002–2004. (Forrásközlemények 4–5., 7–8.). További, Kecskemét történetére vonatkozó szakirodalmi adatok a várostörténeti monográfiához készült bibliográfiai mutatókban találhatóak. Vö. Kecskemét története 1849-ig. Főszerk. Bárh János. Kecskemét MJV Önkormányzata, Kecskemét, 2002. (Kecskemét monográfiája I.).

3 A tanulmány a „Magyarország Városainak Történeti Atlasza” program keretében készült, elkészítését az OTKA K 46866 pályázata támogatta. A városatlasz-projekt keretében a Kecskemét városra vonatkozó kötetet jelen tanulmány szerzője állította össze, mely munka megjelenése a közeljövőben várható. Itt szeretnék köszönetet mondani Szende Katalinnak és Tringli Istvánnak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott hasznos tanácsaikért. A térképes anyaghoz való hozzáférést a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára biztosította, külön köszönet Dr. Gyenesi József igazgatónak és Péterné Fehér Mária főlevéltárosnak segítségükért.

Kecskemét mint központi hely

Kecskemét kialakulásában és felemelkedésében meghatározó szerepet játszott a város földrajzi elhelyezkedése. A település az északról és nyugatról dél felé irányuló, valószínűleg már a római kortól használt egyik fő nemzetközi kereskedelmi útvonal Budát Szegeddel összekötő szakasza mentén, illetve a Baja–Halas irányából Kőrös–Cegléd–Jászberény–Gyöngyös felé, valamint a Csongrád irányából Földvár felé tartó kelet–nyugati kereskedelmi utak metszéspontjában alakult ki.

A települések halmazából a 14. század folyamán emelkedtek ki azon új típusú, a forrásokban *oppidum*nak nevezett mezővárosok, melyek átmenetet képeztek a falvak és a szabad királyi városok között. Ezek egyike volt Kecskemét városa is, mellyel kapcsolatban a 14. század közepétől jelennek meg az első írott források. 1353-ban még *possessió*ként említik,⁴ majd 1368-ban *oppidum seu villaként* szerepel.⁵ Az 1415-ben, majd 1423-ban kivételesen *civitasként*,⁶ illetve 1439-től konzekvensen *oppidumként*⁷ említett településről a királyné mint saját tulajdonáról rendelkezik, ezért feltételezhető, hogy Kecskemét ekkoriban a királyi, illetve királynéi birtokszervezethez tartozott.⁸ 1439-ben került ki a királynéi birtoktestek közül, amikor zálogjogon Káthai László,⁹ Mihály,¹⁰ Fülöp,¹¹ Jakab és Miklós testvérek birtokába került.¹² Tulajdonosai a 15. század folyamán gyakran változtak, 1445-ben Csekekátai Mihály, 1452-ben Péro János, majd 1456-ban Szilágyi Erzsébet, illetve Hunyadi László és Mátyás birtokaként szerepel.¹³ 1458-ban Hunyadi Mátyás már mint király a Lábathlan család, János, illetve testvérei, László, Gergely és Miklós részére átírja a város tulajdonjogát.¹⁴ 1486-ban a korábbi tulajdonos Péro János özvegye, Margit asszony és fia, Gergely visszaváltja.¹⁵ Később, egészen 1558-ig a Patócsi család tagjai birtokolták a

4 *Hornyik J.*: Kecskemét története i. m. (1. jz.) I. 197–198.

5 Cegléd határjáró oklevelében említik így. *Bártfai Szabó László*: Pest megye történetének oklevelés emlékei. 1002–1599-ig. Bp., 1938. 84–86.

6 *Hornyik J.*: Kecskemét története i. m. (1. jz.) I. 199–200., 201.

7 Uo. 207–208.

8 *Kenyeres István*: Uradalmak és végvárok. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Új Mandátum, Bp., 2008. (Habsburg Történeti Monográfiák 2.) 62.

9 Ó 1436–1443 között Külső-Szolnok megye ispánjaként, 1436-ban a kunok bírójaként, ill. 1439-ig szörényi kapitányként jelenik meg a forrásokban. (*Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. História–MTA TTI, Bp., 1996. [História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.] II. 125.)

10 1428–1429-ben külső-szolnoki ispán és a királyi kunok, jászok és tatárok bírója volt. (Uo.)

11 1433–1435-ben udvari lovag, majd 1456-ban regéci várnagyként szerepel. (Uo.)

12 *Hornyik J.*: Kecskemét története i. m. (1. jz.) I. 207.

13 1445: *Bártfai Szabó L.*: i. m. (5. jz.) 185–186.; 1452: MOL Diplomatai Levéltár (= DL) 97 365.; 1456: uo. 97 635.

14 *Hornyik J.*: Kecskemét története i. m. (1. jz.) I. 209.

15 Uo. 216–218.

város nagy részét, mellettük a Vízkelety család, majd Liszti János és Zárkándi Pál tünik fel részbirtokosként.¹⁶ Zárkándi Pál örökösei révén a 16. század közepén Kecskemét a Wesselényi család kezébe került, mely az 1660-as évekig birtokolta a város felét. A település másik felét egy 1565-ös keresetlevél alapján a Wesselényiek mellett Ghémes Ferenc, Balay István, Pászthohy Ferenc és Pelény Bálint birtokolta egyenlő arányban.¹⁷ Emellett Kecskemét a Hódoltság részeként eleinte különféle török tisztségviselők javadalombirtokaként szerepel, majd 1580-tól szultáni házbirtok.¹⁸ A 18. században a település teljes egészében a Koháry család, illetve örököseik tulajdonába került. A városnak a földesúri függéstől jogilag csak 1834-ben sikerült megszabadulnia.¹⁹

A városias jellegű központi funkciók kecskeméti jelenlétéről több adat is tanúskodik, melyek közül kiemelkednek a kereskedelmi szerepkör betöltésére vonatkozóak. A kereskedelem, a kereskedelmi utak 14. századtól megnövekvő jelentősége valószínűleg elsődleges volt Kecskemét várossá válása szempontjából. A fellendülő mezőgazdasági árutermelés, főként a város által bérelt pusztabirtokokon nevelt és exportra szánt marha- és juhállomány járult hozzá a település gazdasági alapjának megteremtéséhez, bár valószínűleg az átmenő kereskedelem haszna is jelentős lehetett. A 14–15. század fordulójára Kecskemét már jelentős helyi kereskedelmi központtá emelkedhetett, majd a 15–16. század fordulójára – a két nagy városi központ, Pest és Szeged között félúton lévén – a közepes városi funkciót ellátó mezővárosok között foglalta el a helyét a magyar településhálózatban, az alapvetően „városmentes” alföldi tájban.²⁰ A magyarországi városhálózat középkor végére kialakult hierarchikus rendje azonban a politikai-gazdasági változások nyomán a 16–17. században jelentősen megváltozott. A Duna–Tisza közén az átrendeződés egyik fő nyertese Kecskemét volt, mely a háborús időszakokat jellemző átmeneti hanyatló periódusok ellenére a 18. századra a középső országrész egyik legnagyobb lélekszámú, valódi városi funkciókat gyakorló településévé vált, a 19. század első felében pedig a fontos centrális szerepkört betöltő, országrészek közötti forgalom csomópontjául szolgáló regionális gyűjtő és elosztó központok közé tartozott.²¹

16 Uo. 223.

17 Uo. III. 3–70.; Kecskemét története i. m. (2. jz.) 178–179.

18 *Káldy-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1546–1559. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok.* Pest Megyei Levéltár, Bp., 1985. (Pest Megye Múltjából 6.) 349.

19 Kecskemét története i. m. (2. jz.) 178–179.

20 *Kubinyi András: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén.* Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2000. (Dél-Alföldi Évszázadok 14.) 17., 173.; Kecskemét története i. m. (2. jz.) 109–111.

21 *Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt.* Osiris, Bp., 2002. (Osiris Könyvtár. Történelem) 64–82., ill. 105.

A piac-, illetve vásártartásra vonatkozó adatok

A város legkorábbi, piactartásra vonatkozó adata 1393-ból származik, míg vásártartásról először 1463-ban hallunk.²² A vásártartást engedélyező középkori kiváltságlevél ugyan nem maradt fenn, de az 1622-ből, illetve 1696-ból ismert királyi megerősítő okiratok alapján, melyekben a város korábban szokásos három éves vásárának megtartását engedélyezte az uralkodó, feltehetően legkésőbb a 15–16. század fordulóján évi három sokadalom meglétével számolhatunk Kecskeméten, Szent Gergely (március 12.), Szent Lőrinc (augusztus 10.) és Szent Katalin (november 25.) napján.²³ További éves vásárok megtartására kapott a közösség engedélyt a 18. században: 1746-ban Gordián (május 10.), 1798-ban Ciprián (szeptember 26.) napjára, valamint ugyanekkor keddi és pénteki hetivásárookra.²⁴

Kecskemét a középkortól vámhely, 1415-ben a városban a királyné vámszedői éltek.²⁵ A vám a város jelentős bevételei közé tartozhatott, hiszen azt mint a város szokásos haszonvételét 1439-ben Erzsébet királyné,²⁶ majd 1458-ban Mátyás²⁷ is fontosnak tartotta kiemelni adománylevelében. A városban a török hódítás előtt jelentős forgalmú sólerakat volt, amelynek éves bevétele 5000 aranyforint lehetett a 15. század közepén.²⁸

A hódoltság időszakában Kecskemét vezető szerepet játszott az Alföld kereskedelmi hálózatában. Főként az élő állat és az állatbőr kereskedelme folytán vált ismertté a település neve. A török földbirtokosok a bevételek között a vásárvámból és a borvámból származó adókat is előirányozták.²⁹

A kereskedelem és a vásárok növekvő szerepét és az ezzel kapcsolatos adminisztráció finomodását jelzi, hogy a városon belüli kereskedelemmel összefüg-

22 1393: Zsigmondkori Oklevéltár. I. (1387–1399). Szerk. Mályusz Elemér. Akadémiai, Bp., 1951. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II.: Forráskiadványok 1.) 3215. sz.; 1463: Magyar Országos Levéltár (Budapest) Diplomatikai Fényképgyűjtemény 283 678.; Kecskemét története i. m. (2. jz.) 107.

23 *Hornyik J.*: Kecskemét története i. m. (1. jz.) I. 249–250.: „...ad idem Oppidum Nundinas liberias, seu fora annualia libera, et in festis S. Laurentii Martyris, S. Gregorii Episcopi et Confessoris, ac Catharinae Virginis et martyris, alias quoque ante depopulationem, ac dicti Oppidi devastationem per Turcicam impietatem, celebrari solitas”.

24 *Iványosi-Szabó Tibor*: Kecskemét gazdasági fejlődése 1700–1850. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1994. 235.; *Székelyné Kőrösi Ilona*: Kecskeméti évszázadok. Fejezetek a város múltjából. Kecskeméti Lapok Kft.–Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét, 1993. 32–33.

25 *Hornyik J.*: Kecskemét története i. m. (1. jz.) I. 199. A vám jellegét nem részletezik a források, valószínű, hogy útvámról és/vagy vásárvámról lehet szó.

26 Uo. 207–208.

27 Uo. 209–210.

28 Kecskeméti Péró János nem tudott elszámolni az itteni sókamarából származó 5000 forint bevétellel. Vö. *Hornyik J.*: Kecskemét története i. m. (1. jz.) I. 209–210.; Kecskemét története i. m. (2. jz.) 110.

29 *Káldy-Nagy Gyula*: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Pest Megyei Levéltár, Bp., 1977. (Pest Megye Múltjából 3.) 174–175.

gő ügyek intézésére a városi magisztrátus tagjai közül külön vásárbírókat jelöltek ki,³⁰ aki nemcsak a vásárok rendjét felügyelte, hanem általában volt felelős a kereskedéshez kapcsolódó ügyekért. Ő állította ki a vásárokon történt nagy értékű adásvételekkel kapcsolatos igazolásokat, illetve felügyelte a vásárból származó jövedelmek beszedését, ezenkívül ő pecsételte le a taxát megfizetett kereskedők kocsját/áruját, akik ezt követően elfoglalhatták helyüket és árusíthattak, de az ő feladata volt a hitelesített városi mértékek (például mázsa, rőf, véka) megőrzése is.

A piac helye a késő középkori–kora újkori városban

Sajnos, a tulajdonképpeni mezőváros kialakulásáról és középkori helyrajzáról a korabeli források és a szisztematikus régészeti kutatások hiánya miatt nagyon keveset tudunk. A mai belváros területén a megtelepedést és a település morfológiáját valószínűleg az egykorú földrajzi és vízrajzi környezet, a Déllő tó elhelyezkedése, a Picsó patak folyása, illetve az ezektől nyugati irányban található természetes dombhát határozta meg. A Déllő tótól dél-délnyugati irányban fekvő dombháton jöhetett létre az első Árpád-kori település. A tó nyugati partján állt a Kisboldogasszony tiszteletére szentelt, a helytörténeti munkákban Homoki kápolnának is nevezett templom, mely a hagyomány szerint a város legidősebb, Szent István király által alapított épülete volt.³¹ A Homoki kápolnától mintegy 200 méterre délre található a város ma is álló, a kereskedők védőszentjeként is ismert Szent Miklós tiszteletére szentelt plébániatemploma, mely a szondázó régészeti kutatás eredményei szerint a 14. században már biztosan állt.³² A város központjában a Szent Miklós-plébániatemplom mellett meghatározó épület lehetett az a torony, melyet a 15. században építhettek. A négyszögletes alaprajzú, téglából emelt épület északkeleti fala a ferences rendházba való 1702-es beépítése után is megmaradt eredeti magasságában. A szondázó régészeti kutatásnak mindössze annyit sikerült kiderítenie, hogy a lőrések alakja, megformálása 15. századi építményekkel mutat hasonlóságot, és a fal sem vastagsága, sem helyzete alapján nem illik a későbbi rendház együttesébe. A torony rendeltetésére sajnálatos módon nincsen adat, központi elhelyezkedése, a templommal vetekedő

30 Első említése 1592-ből való. MJKv I. 34.

31 *Hornyik J.*: Kecskemét története i. m. (1. jz.) I. 98.; *Uő*: Kecskemét gazdasági fejlődése i. m. (1. jz.) 21–22.

32 A Szent Miklós titulusnak a kereskedelmi szerepkörrel való összefüggésére H. Kolba Judit hívta fel a figyelmet. (*H. Kolba Judit*: Sigillum civitatis de Kechkemeth. *Cumania* 4. [1976] 311–327.) A téma fő összefoglalása: *Karlheinz Blaschke*: Nikolaipatrozinium und städtische Frühgeschichte. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung* 84. (1967) 273–337, újraközölve in: *Uő*: Stadtgrundriß und Stadtentwicklung. *Forschungen zur Entstehung mitteleuropäischer Städte. Ausgewählte Aufsätze.* Hrsg. Peter Johanek. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 1997. 3–58. A templom régészeti kutatásáról: *Biczó Piroska*: Jelentés a kecskeméti Kossuth téren végzett ásatásról. *Cumania* 4. (1976) 329–358.

magassága azonban mindenféleképpen kiemelkedő funkciót feltételez. A torony talán a királyné 1415-ben említett vámszedőinek a hivatala vagy lakhelye volt, esetleg a városban működött sólerakattal állt összefüggésben, de lehetett a településen birtokot szerző család tulajdonában álló épület is.³³

A Szent Miklós-templom szentélyének közelében a 14. századi településhez tartozó, szabadban álló kemencék nyomai kerültek elő.³⁴ Sajnálatos módon a középkori Kecskemét belső szerkezetéről további részleteket nem ismerünk. Nem tudjuk, hogy a település a két plébániatemplom körül ebben az időben utcákká szerveződött-e; azonban több, Árpád-korra datálható lelet, melyek a Mária utcából, az egykori Korona kávéház területéről (ma Művelődési Ház, illetve Malom Center), továbbá a régi városháza bontásakor kerültek elő véletlenszerűen, adnak némi támpontot a korai település kiterjedéséről.³⁵

A város életében központi szerepet betöltő piac legkorábbi helye nagy valószínűséggel a Szent Miklós-plébániatemplom körül lehetett. Ugyanakkor a vásárok, főképp a nagy állatvásárok színhelye talán már a 15. század végére kiszorult a belvárosból. Bár a későbbi Vásártér középkori használatára írott vagy régészeti forrás eddig nem került elő, elképzelhető, hogy az éves vásárokat már a késő középkorban is a központi területektől kissé kijebb tartották, főként az állatvásárokat. Az országos sokadalmakat ekkor már a belterületől nyugatra körülbelül 500 méterre, a Vásári utca torkolatánál, a Vásári kapun kívül, a Széktó környezetében található, *Vásártér*ként emlegetett teresedésen bonyolították le.³⁶

A legkorábbi városi jegyzőkönyvek, illetve a fennmaradt utcanevek szerint a piac és a vásár helyének szétválása legkésőbb a 16. század első felében megtörtént. A középkori mezőváros telek-, illetve utcahálózata írott adatok és régészeti feltárások hiányában nem kutatható, csak valószínűsíthető, hogy a házak, illetve a telkek legkésőbb a 15. század végére utcákká rendeződtek. Az utcákra, utcanevekre vonatkozó legkorábbi feljegyzések a törökök által az 1540-es években lejegyzett defterekből ismertek,³⁷ illetve a legkorábbi, 1590-es évekből fennmaradt városi jegyzőkönyvek is említenek utcaneveket, melyek többsége ma is létező helynév.³⁸

33 1520-ban hallunk az egyik birtokos, Kechkemeth-i Patochy Imre *officialis*áról és *Kechkemeth oppidumba* rendelt provisoráról, mely kapcsán felmerülhet a birtokos család állandó kecskeméti székhelye. (MOL DL 93 813.)

34 Vö. *Biczó P.*: i. m. (25. jz.).

35 *Hornyik J.*: Kecskemét története i. m. (1. jz.) I. 98–99.; *V. Székely György*: Kecskemét Árpád-kori régészeti emlékei. In: Kecskemét története i. m. (2. jz.) 69–70.

36 1597-ben említik először. (MJkv I. 46.)

37 Így 1546-ban a következő utcaneveket említik a török közigazgatási beosztás szerinti városrészek, a mahallék felsorolásakor: Nagy utca, Szentmária utca, Új utca, Kozma utca, Varga utca, Szentlőrinc utca, Oskola utca és Gyümölcs utca, míg az 1562-ben készített összeírásban az alábbi utcanevek szerepelnek: Nagy utca, Varga utca, Kozma utca, Kőrös utca, Gyümölcs utca, Szentlőrinc utca, Lomlik (?) utca, Oskola utca, Szentmária utca és Kun utca. Vö. *Káldy-Nagy Gy.*: A budai szandzsák i. m. (18. jz.) 349.

38 A jegyzőkönyvek ma kiadott formában tanulmányozhatóak: vö. MJkv. Az Oskola utcát minden valószínűség szerint az 1540-es években már biztosan működő iskola közelében, esetleg a később-

Ezek közül a település egyik főbb tengelye lehetett a Homoki kápolna és a Szent Miklós-plébániatemplom közötti, a 16. század közepétől Gyümölcs utcaként emlegetett utca (ma Kápolna utca), illetve a Szentmária utca (ma Mária utca). A település súlypontja a 15. században valószínűleg mindinkább a gótikus stílusban megújított, kibővített Szent Miklós-templom környékére helyeződött. Innen, a templom körül található piactértől indultak ki a főbb kereskedelmi útvonalak irányában az utak, utcák, melyek a kora újkortól már bizonyosan a település vázát jelentették: a Budai utca (ma Arany János utca–Jókai út), a Kőrösi utca (ma Nagykőrösi utca), a Pálkai/Halasi utca (ma Halasi út), a Szentlőrinci/Csongrádi utca (ma Csongrádi út), a Szolnoki utca (ma ugyancsak Szolnoki út). A Vásári nagy utca/Nagy utca (ma Petőfi utca) külső végén a várost már a 16. század elején erősítés, mély árok, illetve palánkfal vette körül, a városba irányuló közlekedést kapukon keresztül ellenőrizték, szabályozták.³⁹

A város általános szerkezete a török kor másfél évszázada alatt nem változott jelentősen, a település központja a piactér és a plébániatemplom, illetve az innen sugárirányban kiinduló utcák környéke maradt. A piactéren, a Szent Miklós-templom szomszédságában épült fel a városháza is a 17. század első felében.⁴⁰ Ezt az épületet 1699–1701 között átépítették, 1746-ban és 1806-ban bővítették ugyan, de 1892-ben történt lebontásáig és az új, ma is használatban levő városháza megépüléséig a városi igazgatás központja volt.⁴¹

Az 1560-as években szintén a piactéren, a Szent Miklós-plébániatemplom közelében épült fel a református felekezet fatemploma, illetve ennek tűzvészben elpusztult épülete helyén 1684-re az új református templom, melyet szultáni engedéllyel, Orgovány pusztán vágott kőből építettek.⁴²

A 18. századi város képét Bél Mátyás, Korabinszky János, Vályi András leírásának, a város saját iratanyagának, illetve az 1770-es évektől fennmaradt térképes ábrázolásoknak a segítségével a korábbi időszakhoz képest lényegesen pontosabban meg tudjuk rajzolni. Az előző században épített városháza

bi Főiskola tér (ma Kálvin tér)–Aradi utca környékén kell keresni. Sajnos a Varga utca, Kozma utca, Kun utca, Új utca és a valószínűleg hibásan lejegyzett Lomlik utca pontos helye a rendelkezésre álló adatok alapján nem azonosítható. Feltehető, hogy a városban ennél több elnevezett utca is volt, ezek közül a pontosan helyhez nem köthető Derék utca említése ismert 1677-ből, az Alsó part nevű utca vagy városrész említése 1678-ból. MJkv I. 115., 120.; vö. *Káldy-Nagy Gy.*: A budai szandzsák i. m. (18. jz.) 349.

39 A városarok első említése 1659-ből (MJkv I. 67.), a kapuk első részletes leírása Bél Mátyástól származik (*Bél Mátyás*: Pest-Pilis-Solt vármegye. In: *Helytörténeti források és szemelvények a XVIII–XIX. századból*. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1982. [Bács-Kiskun Megye Múltjából 6.] 14–16.), bár a Budai kapunak 1698-as említése is ismert (MJkv I. 177.). Az erősítések meglétére Kemálpasazáde török történetíró is utal *Mohácsnéme* című munkájában, mikor a várost a jelentékeny és erősített helyek között sorolja fel. (Török történetírók. I. Ford., jegyz. Thúry József. MTA, Bp., 1893. [Török-Magyarokori Történelmi Emlékek II.: Írók 1.] 270.)

40 Első említése 1642-ből származik. (Kecskemét története i. m. [2. jz.] 183.)

41 Kecskemét története i. m. (2. jz.) 358.

42 *Juhász István*: Kecskemét város temetői. Print 2000, Kecskemét, 1999. 58.

épületét óratoronnyal bővítették, melyről 1757-ben hallunk.⁴³ Az 1769 és 1799 között épült új katolikus (Nagy)templom szintén a piactéren kapott helyet, elé 1786-ban téglával bélelt kutat rakatott a város.⁴⁴ A források szerint a piactéren állt továbbá a deres, ahol a tanács által kiszabott testi fenytéseket hajtották végre, illetve a koplalóház, amelybe büntetésként böjtölésre ítélt embereket zártak a magisztrátus által meghatározott időre.⁴⁵ A város 1720 táján téglából építettett új hentesszéket a piacon.⁴⁶

A piacok gyakoriságára a 17–18. századi forrásokból következtethetünk. 1700-ban a városban működő tíz hentest szerdai és szombati napokon kötelezték hús árusítására „az Debreceny Piaczon Maklári házán túl”,⁴⁷ majd 1707-ben Suti István káromkodás vétsége miatt kétszer száz pálcaütésre ítéltetett, melyet „másoknak rettentő példájára” a piacon kellett végrehajtani, méghozzá pénteken és szombaton.⁴⁸ A napi piacok mellett a településen valószínűleg már a török korban is rendeztek hetivásárokat, ezek rendszeres megtartásáról 1702-ben rendelkezett a magisztrátus.⁴⁹ A keddi és pénteki hetivásárokról 1813-ból származik az első adat, ami az 1821-ben elfogadott szabályrendeletben is szerepel.⁵⁰

A piacokon, hetivásárokon tapasztalható „rendetlen tolongás” a jelek szerint 1787-ben komoly gondot okozott a tanácsnak, mivel „minden helyes rendtartás nélkül árultaték szerte széllyel”, például „régől fogva tapasztaltatik, hogy a sertések kivált vasárnapokon árultatnak a piacon [...] és hogy a piacz is már nagyon felturkáltatott általuk”, ezért a sertésárusítás a városból kitiltatott és a külső fogadó előtt jelöltek ki e célra helyet.⁵¹ 1800-ban a város tanácsa határozatban szabályozta a hetivásárok és a piacon történő árusítás rendjét. Az utasítás szerint a Szent Miklós-templom tágabb környezetében több elnyúló teresedésen és utcában is folyt árusítás: a „Zöld piacnál”⁵² meg lehetne hagyni azon helyet, amellyet eddig is foglaltak, itt lehetne helye a gyümölcs árulóknak és a kenyér sütőgőzöknek. Búza piacnak⁵³ pedig a piacznak azon helyét, ahol eddig is árultatni szokott. Az aprójószágot, vadállatokat, bárányt és egyéb darabbul hús árusókat a Ref. Templom piaci mellékére szorítani, ha pedig kocsival jönne valaki,

43 Entz Géza–Genthon István–Szappanos Jenő: Kecskemét. Műszaki, Bp., 1961. (Városképek – műemlékek) 44.

44 Uo.

45 1766-ban például „Burján Jutka férjetlen asszony [...] viselős és most is német katonákkal setetben bezarkozva találtatott, mivel testi büntetést nem vehet, a koplalo házban két hetet fog szenvedni”. (MJKv II. 202.)

46 Kecskemét története i. m. (2. jz.) 355.

47 Vö. MJKv I. 193.

48 Uo. 205.

49 Iványosi-Szabó T.: Kecskemét gazdasági fejlődése i. m. (17. jz.) 245.

50 Uo. 246.

51 Szabályrendeletek 124.

52 A Szent Miklós-templomtól északkeletre, a mai Szabadság téren állt az ún. Zöld kút, a Zöld piac valószínűleg ide lokalizálható.

53 Valószínűleg a Szent Miklós-templomtól északra, a Gyümölcs/Homoki utca irányában.

ez vagy ezek körül, vagy a halpiacz⁵⁴ elein elérhetne, hol a bárányok és juhok lábbon árultatnak. A kevesebb számú sertéseket árulók pedig a Homoki utcára a kápolnához igazíthatatnak. Ezen utcán elérhetnének zsúp, nád és kocsin fát, rőzsét árulók, ha fűteni való szalma és kötözni való sás vagy gyékény hozaték a piacra, az is itten árultathaték. A cserép és faedényeket árulók kényszeríthetnének a Szent Háromság statujánál⁵⁵ vásárt állani.”⁵⁶

A kereskedők mellett szépszámú kofa (60 fő) is árult a piacokon és hetivásárookban, róluk egy 1789-es összesítés tájékoztat. Figyelemre méltó a kofák körében a szakosodás megléte, illetve a viszonylag magas számuk, ami fizetőképes keresletet feltételez a városon belül. Az ideiglenes árusok mellett a város területén deszkabódékban áruló kereskedőkről is hallunk, 1789-ben 54 ilyen árusítóhely volt, míg 1824-ben már 94 bódé után vetettek ki helypénzt.⁵⁷ A piactéren vagy annak közelében állhattak az állandó bolthelyiségek, melyek létezéséről az 1670-es évektől hallunk.⁵⁸ A piacon, illetve a fő közlekedési utak mentén épültek a kocsmák és csapszékek is, melyek nemcsak a helybéliek, de a piacokra, vásárookra érkezők igényeit is ki kellett hogy elégítsék.

A piactér topográfiájában jelentős változás a 19. század utolsó évtizedeiben történt, amikor több épülettömb, illetve utcarészlet elbontásával új, jelentősen kibővített városi közteret hoztak létre; azonban a piacokat egészen az 1960-as évekig, az új piaccsarnok megépültéig a Szent Miklós-templom–Városháza–Nagytemplom körüli helyszínen tartották.

A Vásártér

A kecskeméti országos sokadalmak helyszíne a Szent Miklós-templomtól nyugati irányban körülbelül 500 méterre, a történeti városon kívül kialakult Vásártér, illetve a Vásárállásnak is nevezett terület volt, mely szintén fontos szerepet játszott a város fejlődésében. Azonban meg kell jegyezni, hogy a 19. század közepéig a Szent Lőrinc-napi vásárt megelőzően a város külső határrészén, a matkói puszta szomszédságában, a Halasi országút mentén található Fehértónál, illetve az 1799-ben ott megépült Fehértói csárda környékén is tartottak baromvásárt, melynek híre messzire eljutott.⁵⁹

54 Talán a Szent Miklós-templomtól nyugatra, a Vásári utca irányában.

55 Az 1742-ben épült emlékoszlop a Szent Miklós-templomtól déli irányban található.

56 A forrást idézi Iványosi-Szabó Tibor. Vö. *Iványosi-Szabó T.: Kecskemét gazdasági fejlődése i. m. (17. jz.)* 254.

57 *Iványosi-Szabó T.: Kecskemét gazdasági fejlődése i. m. (17. jz.)* 248.

58 1677: a csizmadiamesterek boltjait említik (MJkv I. 120.); 1678: vasárnap esti harangszóig tiltják a gyümölcsöknek a boltokba való berakodását (MJkv I. 123.); 1679: tiltják a boltokban és a piacon a dohány árusítását (MJkv I. 124.); 1690-ben a boltokból szedett adóról rendelkeznek (MJkv I. 137.).

59 Itt 1828-ban kutat is ástak, illetve 1843-ban a vásárbírószámára fogdát is készítettek. Vö. *Székelyné Kőrösi I.: i. m. (17. jz.)* 33.; *Kecskemét története i. m. (2. jz.)* 361., 448.

A vásártér stratégiai szerepét jól jelzi, hogy a piactér és a vásárok helyszíne közötti főútvonalat Vásári nagy utcának nevezték el, és a vásárok helyszínéről kapta a város egyik jelentős közlekedési csomópontja, a Vásári kapu is a nevét. Ugyanezt erősíti az a tény, hogy a városra vonatkozó legkorábbi, 18–19. század fordulója táján készült térképes ábrázolások közül három térképlap is a Vásártér részletes felméréssel foglalkozik.⁶⁰ A Vásártér északi határa ezek szerint a Széktó, illetve a Mária szőlőhegy volt, kelet felől a város, illetve a Vásári kapu, dél felől a Szentháromság temető, nyugat felől pedig a kiterjedt városi legelők és szénáskertek határolták. A vásárteret 1800-ban a városi tanács sorompóval záratta le az országos vásárok idejére mind a város belső kerítése felé, mind kívülről „az Csongrádi út és széktói szőlők felé”.⁶¹ Ezenkívül a térképes felmérések szerint a Vásárállás területét északi, déli és nyugati irányból árokkal vették körül.

A Vásártéren állt az árusítók számára bérbe adott sátrak, bódék gondosan kiosztott helyein kívül a Cédulaház, ahol az itt megkötött adásvételek tényéről állított ki bizonyítványt a vásárbíró. A vásárba érkező emberek és lovak ellátásáról a Vásári kaputól délre épített Kecskés vendégfogadó gondoskodott, illetve a város érdekeltségébe tartoztak a bevezető út két oldalán felépített Város pincéi,⁶² valamint a Serház nevű sörfőzde is. A hosszabb időn át itt tartott állatok el látását segítette a vásártéri kút és az agyagbányászattal kimélyített laposokban, gödrökben felgyűlt víz is. Ezenkívül a felmérések tanúsága szerint számos szárazmalom és több szélmalom is működött a környéken.

Az árusítás rendjéről több városi statútumban is olvashatunk. Az árusítóhelyek, illetve ezek birtoklása versenyhelyzetet teremthetett, így a kereskedők árusítási rendjét szabályozni kellett. 1745-ben a városi tanács a vásárok rendjének megtartása érdekében a vásárbíró mellé két, bérért felfogadott strázsamestert rendelt, illetve a városi tizedből kiállított két-két ember felügyelt a rendre; a verekedőket, tolvajlókat és káromkodókat letartóztatták.⁶³

Hasznos lehet a vásártartás rendjével kapcsolatos források ismertetése azért is, mert ezekben adatokat találunk a vásárokon megjelenő és árusító kereskedők származási helyére, illetve a kategóriáik különböző felsorolásai lehetőséget biztosítanak a fennmaradt térképes anyaggal való összevetésre és elemzésre.

A vásári sátrakban történő árusítás szabályozásáról először 1698-ból halunk, amikor összesen hét sorba osztják az árusokat: az első sorban „Kálmány János háza mellett a Kápolna fellől” a szabók, szűrszabók árulhatnak, a második

60 Az alábbi felmérésekről van szó: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (Kecskemét; = BKMÖL) XV. 1. a. A Bács-Kiskun Megyei Levéltár térképgyűjteménye, Törzstérképek, Kecskemét 353 (Planum hoc fine regulationis nundinarum in Privilegiato Oppido Ketskemét instituendo, elaboratum est. Mense Aprilis Anno 1792.); uo. 5. téka 136/a. (a Vásárállást ábrázoló térkép, 1800 k.); uo. 53. téka 136. (a Vásárállás, a Serház, a Kecskézi Fogadó és a Kápolna felmérése, 1806 k.). Ld. a mellékelt képeket.

61 Szabályrendeletek 134.

62 Első említése 1734-ből ismert. Kecskemét története i. m. (2. jz.) 356.

63 Szabályrendeletek 60.

sort a kecskeméti foglалhatják el, a harmadik sorban a pestiek és a budai kereskedők, a negyedik soron a görökiek, az ötödik soron a komáromiak, beszteceiek, pesti görögök, egri görögök és a debreceniek, végül a zubbonyosok sátrai következtek.⁶⁴

A 18. század derekáról fennmaradt másik jegyzék szerint a kereskedők bódéinak elhelyezési rendje akkor az alábbi volt:⁶⁵ 1. soron: kecskeméti, kőrösi, gyöngyösi, rimaszombati kalmárok, 2. soron: pesti, budai, győri, komáromi, besztecei, az öreg sátrakban levő kalmárok, 3. soron: budai, pesti, győri, komáromi apróbb sátorokban áruló kalmárok, 4. soron: pesti, budai görögök, 5. soron: kecskeméti, szegedi görögök, 6. soron: egri görögök, 7. soron: debreceni görögök, 8. soron: bajai kereskedők és zubbonyosok. 9. soron: bajai szabók és zubbonyosok, ugyan az szabókon felül az szentendrei szabók, 10. soron: ...több törökök.

1795–1796 folyamán a vásárok rendjét újra szabályozták, ekkor „a régi szokás szerént” két sorban sorolják fel az elárúsítókat: a felső sorban „Budai uramék, Kőrösiek, Pataiak, Ráczkeveiek, Alberties, Kalocsaiak, Aszódiak, Szolnokiak, Földváriak, Fehérváriak, Szentendreiek” kaptak helyet, míg az alsó sorban „Pesti Uraimék, a Vácziak, a Szegediek, Szentesiek, Vásárhelyiek, Czeglédiek, Jász Berényiek, Jászapátiak, Félegyháziak, Halasiak, Gyöngyösiek, Egriek, Túriak, Szegszárdiak, Péterváriak”.⁶⁶

Az ismertetett térképes és írott források sorát még egy 1779-ből származó adatsorral lehet kiegészíteni, ami az 1700-as évek utolsó évtizedeinek kereskedelmi kapcsolatrendszerére vet fényt. Ezek szerint a kecskeméti Szent Lőrinc-napi állatvásárban az alábbi helyekről származó kereskedők fordultak meg: Pest, Szeged, Battonya, Gyöngyös, Törökszentmiklós, Siklós, Arad, Temesvár, Szabadka, Beszenov, Karlov, Sz. Peter, Jyris, Pecska, Nadab, Kissingo, Szentmárton, Vizek, Kelseg, Újváros, Tomai puszta, Vásárhely, Kisiratos, Szentmárton, Ebesfalva, Kaszaper, Erdély, Gyergyó, Szamosújvár.⁶⁷ A kecskeméti vásárok jelentős forgalmát egy további, 1806-ból származó lista támasztja alá, ekkor 64 településről összesen 139 kereskedő nevét jegyezték le, akik többek között Ausztriából, Morvaországból, Pozsonyból, Szombathelyről, Beregből, Sopronból, Újvidékről és Vágújhelyről érkeztek.⁶⁸

Az árusítás sátrakban, majd egyre inkább állandó deszkabódékban folyt. A bódékat kizárólag a tanács engedélyével lehetett felállítani, és az árusítás jogá-

64 MJkv I. 176.

65 BKMÖL IV. 1510. h/6. Kecskemét város levéltára, Kecskemét város számadási iratai, Vásárbírói iratok 304. (Ordo tentorium in loco nundinarum existentium). A forrást Iványosi-Szabó Tibor közölte 1994-ben megjelent munkájában. *Iványosi-Szabó T.: Kecskemét gazdasági fejlődése i. m. (17. jz.) 247.*

66 MJkv II. 359.

67 Kecskemét története i. m. (2. jz.) 446–447. A torzult formában rögzített földrajzi nevek egy részének azonosítása a rendelkezésre álló adatok alapján nem lehetséges.

68 *Iványosi-Szabó T.: Kecskemét gazdasági fejlődése i. m. (17. jz.) 236–239.*

nak átruházásához is a tanács hozzájárulása kellett.⁶⁹ Az 1760-as évektől a bódék után a város helypénzt is szedett.⁷⁰

Az 1840-es évektől a híradások a kecskeméti vásárok hanyatlásáról szólnak. Ezzel párhuzamosan a század folyamán a Vásárállás elvesztette egykori jelentőségét. Bár a vásárok helyét a 20. század első feléig Vásártér, Régi Vásártér, Vásárállás néven emlegetik, az egykori vásárterület összezsugorodott: a korábbi Kecskés fogadó helyén laktanya épült, illetve szintén laktanyává alakították a Serházat is, ahol a királyi hadsereg egységeit helyezték el. A Vásárállás déli részén épült meg továbbá a Ferenc József-laktanya, az Erzsébet-laktanya, a Császári és Királyi Csapatkórház, a Hadkiegészítő Parancsnokság, illetve különféle katonai szálláshelyek, barakkok. A Vásártér végső felszámolására a 20. század elején került sor, 1930-ra a Szentháromság temető felőli részét felparcellázták és lakónegyeddé alakították, az egykori Serházatól délre, a valamikori Vásári kapunál, a hagyomány szerint a Cédulaház dombján pedig 1911-ben megépült a Reálgimnázium (a későbbi Katona József Gimnázium).⁷¹

Összefoglalás

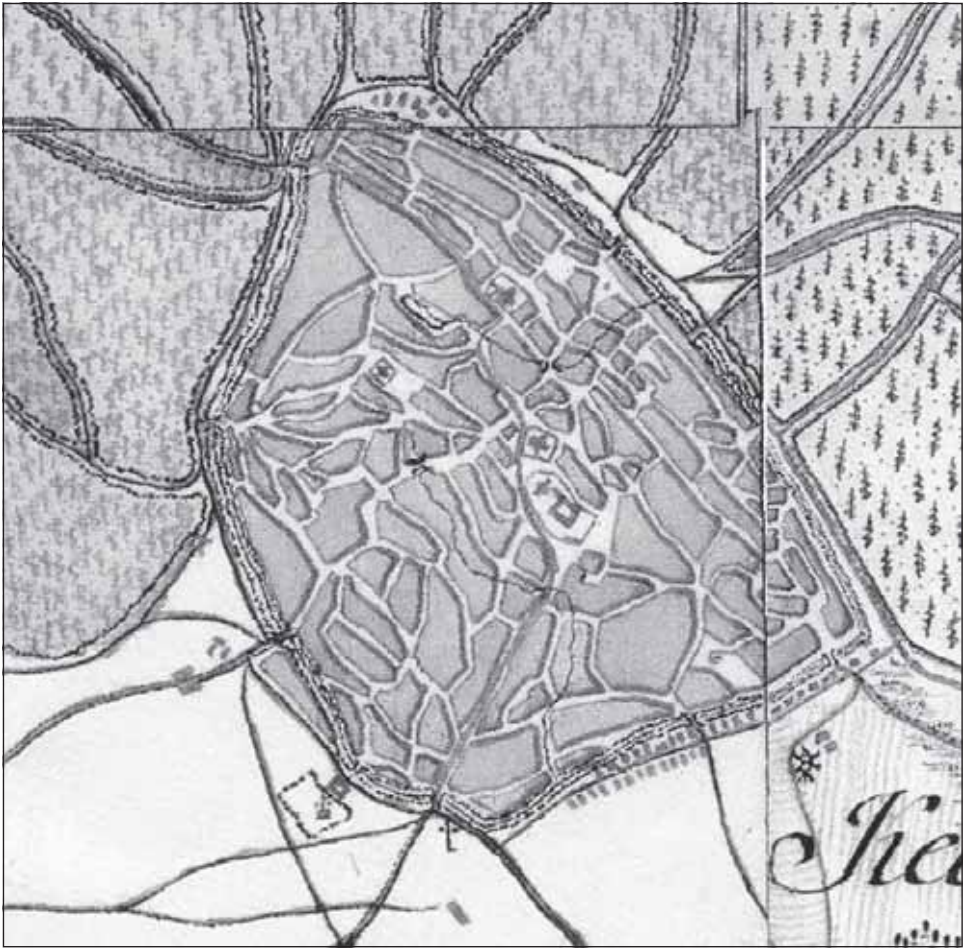
Megállapíthatjuk, hogy a középkori Szent Miklós-plébániatemplom köré szerveződött napi- és hetipiacok helyszíne a középkortól a 20. század közepéig változatlan maradt. A piactéren, illetve az onnan kivezető főbb utcák torkolatánál épült fel a templomok zöme, illetve ide települtek a jelentős közintézmények is. Így a piac, illetve a piactér a társadalmi, közösségi élet egyik legjelentősebb szervező erejévé vált, és jelentős befolyással volt a városszerkezet alakulására is, mely hatás máig érezhető annak ellenére, hogy a piacokat ténylegesen már máshol tartják.

A vásárok helyszíne, a Vásártér, helyigénye miatt korán kiszorult a tulajdonképpeni város területéről, de azzal szoros összeköttetésben volt, a városhoz közvetlenül kapcsolódó tartozékként működött a 18. század közepéig. Az ekkor történt funkcióváltás, illetve az ezzel járó átépítések (laktanyák, ipari termelőegységek megjelenése), majd a 19. századtól meginduló építkezések hatására a Vásártér mint topográfiai elem a város szövetéből a 20. századra lényegében teljesen eltűnt, így a város szerkezetére vagy további fejlődésére nem volt hatással.

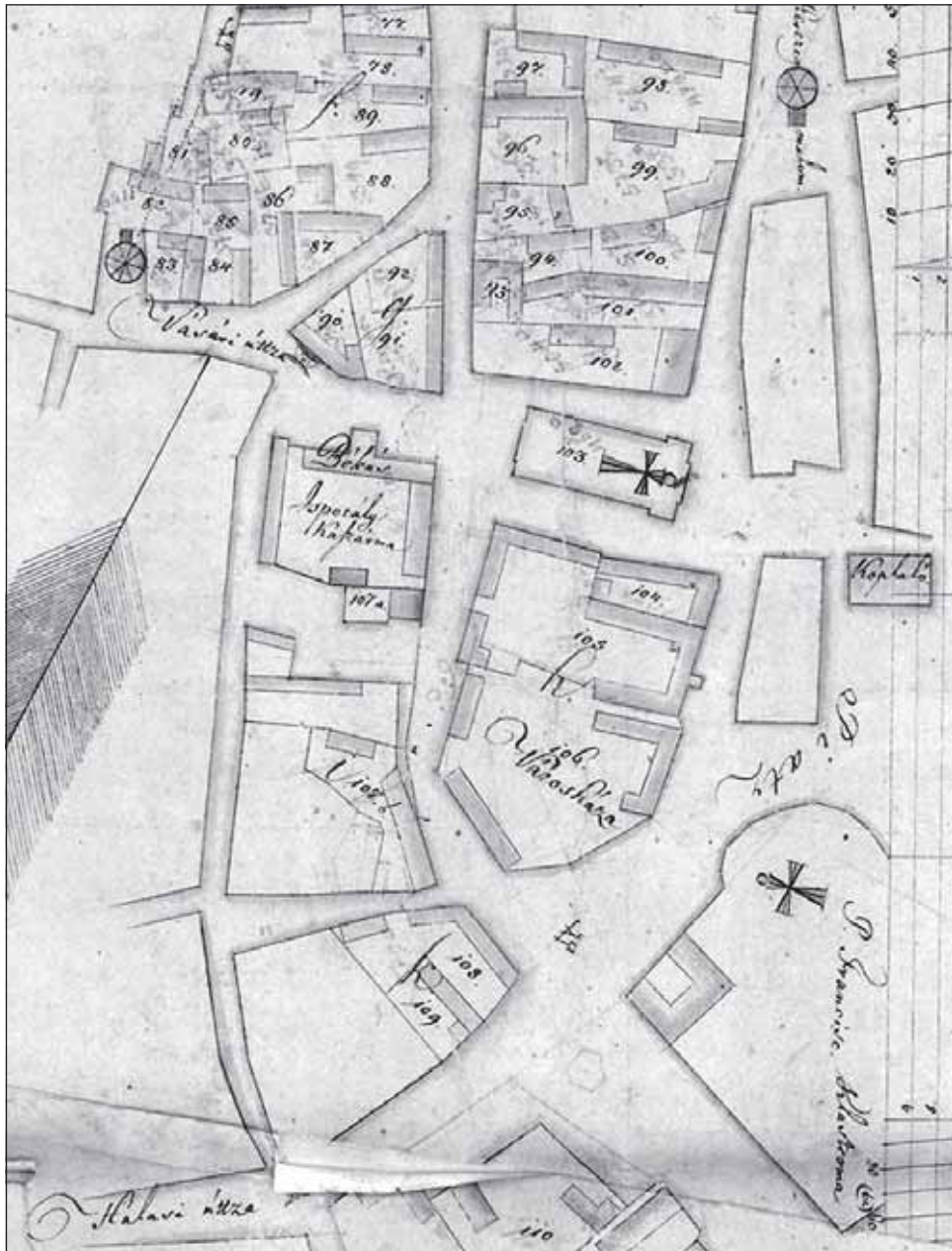
69 Szabályrendeletek 72.

70 *Iványosi-Szabó T.*: Kecskemét gazdasági fejlődése i. m. (17. jz.) 246–247.

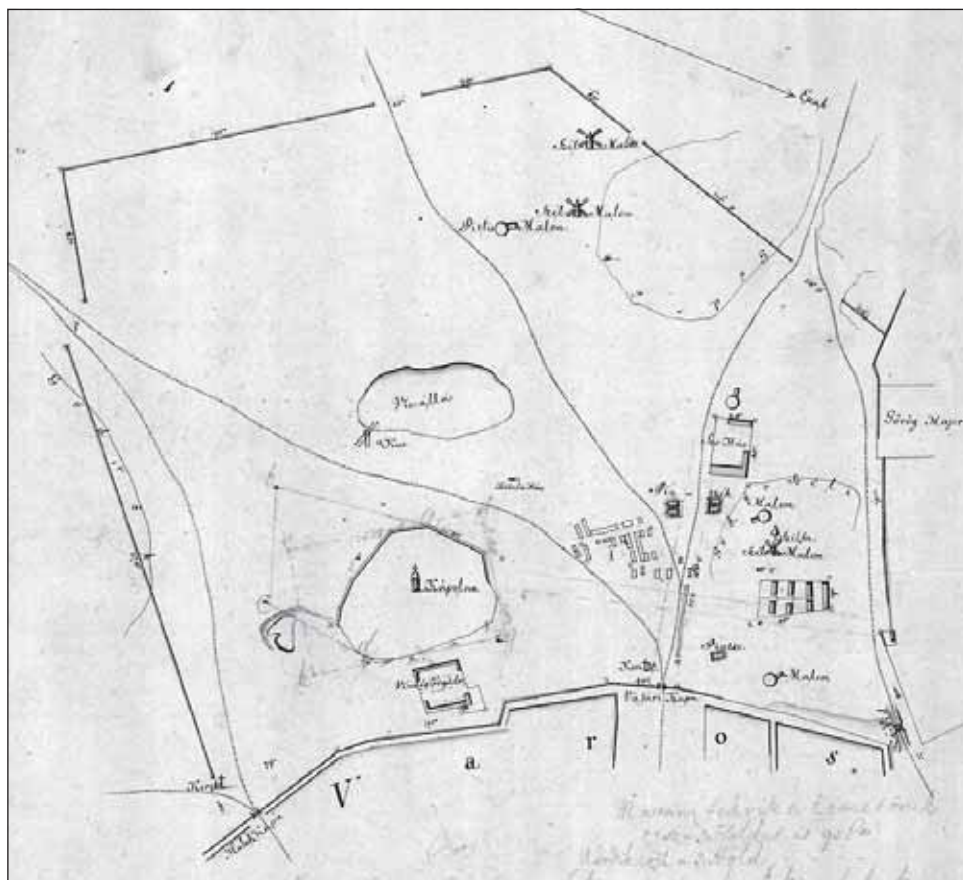
71 Érdekes módon 1911-ben éppen a Vásártéren, a Cédulaház dombjának elhordásakor bukkantak a város történetének, ill. legkorábbi megtelepedettségének egyik fontos bizonyására, mikor is a Reálgimnázium alapozásakor 10–11. században használatban levő temetőt találtak, amelyet az akkori polgármester, Kada Elek tárt fel. Vö. *Kada Elek*: Kecskeméti ásátások. *Archaeologiai Értesítő* 16. (1896) 40–51.

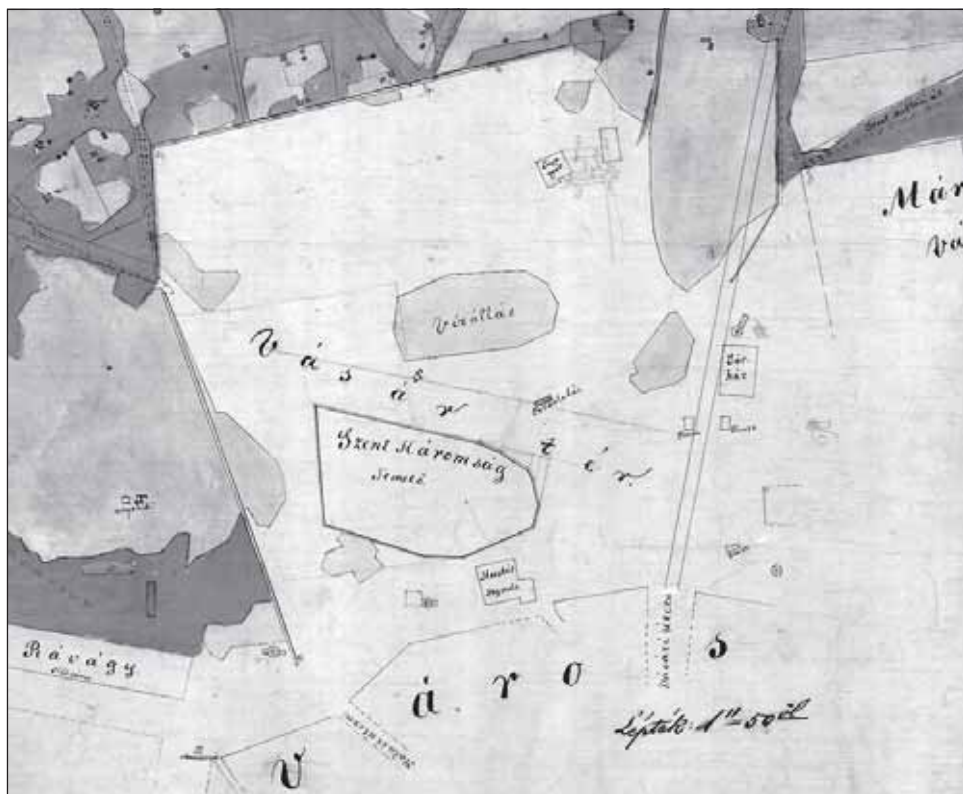
1. kép. Kecskemét az I. katonai felmérésen (kiadva: I. katonai felmérés. DVD-ROM. Arcanum-HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára, Bp., 2004.)

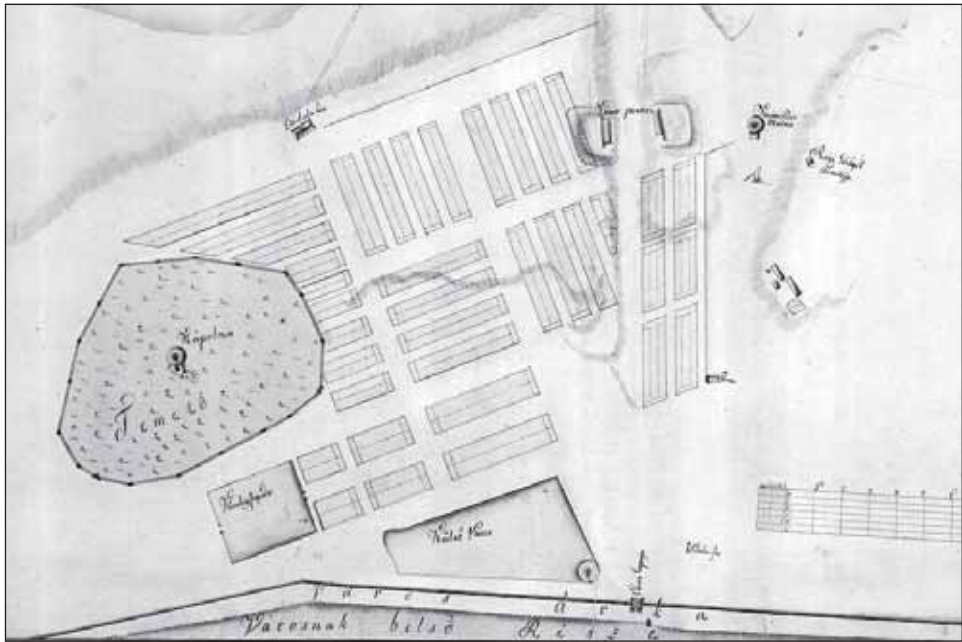
2. kép. A kecskeméti piac 1790 körül. Részlet a „Kecskemét 3. tizedének felmérése” c. térképlapról (Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára [Kecskemét] XV. 1. a. 0001)

3. kép. A Vásárállás 1792-ben. Részlet a „Planum hoc fine regulationis nundinarum in Privilegiato Oppido Ketskemét instituendo, elaboratum est. Mense Aprilis Anno 1792.” c. felmérésről (Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára [Kécskémét] XV. 1. a. Kécskémét 353)

4. kép. A Vásárállást ábrázoló térkép, 1800 k. Részlet (Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára [Kecskemét] XV. 1. a. 5. téka 136/a.)

5. kép. A Vásárállás, a Serház, a Kecseházi Fogadó és a Kápolna felmérése, 1806 k. Készítette Szűcs Imre. Részlet (Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára [Kecskemét] XV. 1. a. 53. téka. 136.)

EDIT SÁROSI
THE HISTORICAL TOPOGRAPHY OF THE MARKET
PLACE AT KECSKEMÉT

Kecskemét was one of the populous group of market towns on the Great Plain, in the emergence and rise of which a decisive role was played by the geographical location of the town itself.

Kecskemét, still mentioned as a *possessio* in 1353, was already referred to in 1368 as an *oppidum seu villa*; in 1415 and in 1423 exceptionally termed *civitas*, from 1439 it regularly occurs as an *oppidum* in the sources.

The presence of central functions of an urban nature is proved by several pieces of information, among which the most important are those which attest the town's commercial role. The increasing importance of commerce and of commercial routes from the 14th century apparently played a prime role in the development of Kecskemét into a town. It was basically an upswing of agricultural production, before all the stocks of cattle, sheep and horse which were bred for export on the waste fields hired by the town, which provided its economic foundations, although the profits from transit trade may also have been considerable. By the turn of the 14th and 15th centuries Kecskemét had in all probability emerged as an important commercial centre. Lying at mid-distance between the two major urban centres, Pest and Szeged, a century later it belonged to the category of market towns which assumed "middling" urban functions in the basically un-urbanised rural landscape of the Great Plain. Yet the hierarchical order of the Hungarian urban settlement network which had developed by the end of the Middle Ages was greatly transformed in the wake of the political and economic changes which took place in the 16th and 17th centuries. In the region between the Danube and the Tisza one of the winners of this process was precisely Kecskemét, which, despite the declining periods which followed the times of war, had become by the middle of the 18th century one of the most populous towns of central Hungary, assuming an undoubtedly urban role, whereas in the first part of the 19th century it functioned as one of those important regional centres of the collection and distribution of commercial wares which served as the nodal points of the interregional trading network.

The site of the daily and weekly markets, organised around the Saint Nicholas parish church, had remained constant from the Middle Ages until the middle of the 20th century. It was on the market place, and at the juncture of the major streets which departed from it, that most of the churches and the chief public buildings were erected. Thus the market and the market place had emerged as one of the key organising forces of social and communal life, and exerted a strong influence upon the development of the town's structure, an influence which can still be perceived despite the fact that the markets themselves are actually kept at another site.

The site of the annual and animal fairs, called *Vásártér*, was squeezed out of the town fairly early because of its need of space, but remained in close contact with it and functioned as a part immediately attached to the town until the middle of the 18th century. Thanks to the change of function which took place then, and to the consequent reconstructions (the building of garrisons and the emergence of industrial premises), and, eventually, the building activities which started in the 19th century, the *Vásártér* had disappeared as a topographical element from the town's urban texture by the 20th century, and thus failed to influence its further development.

HU ISSN 0040-9634

Kiadja az MTA Történettudományi Intézete
A kiadásért felel Glatz Ferenc igazgató
A szedési, tördelési munkálatokat
az MTA Történettudományi Intézete kiadványcsoportja végezte
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Palovicsné Tihanyi Éva
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy
F. v.: Horváthné Nagy Erzsébet